

Abdülhak Dihlevî de Tasavvuf- Fıkıh Münasebeti

The Relationship between Sufism and Fiqh in Abdülhak Dihlâvi

Dr. Arş. Gör. Ömer TAY

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı
Bingöl University Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Sufism, Bingöl, Türkiye.
o.tay21@hotmail.com

 0000-0002-1692-9143

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş Tarihi / Received	Makale Türü / Article Type	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
04 Kasım / November 2021	Araştırma Makalesi / Research Article	18 Şubat / February 2022	15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Tay, Ömer. "Abdülhak Dihlevî de Tasavvuf- Fıkıh Münasebeti", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 40-84.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1019243>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Abdülhak Dihlevî’de Tasavvuf- Fıkıh Münasebeti

Öz ▶ Tasavvuf, İslâm kültürünün Hind alt kıtasında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Ortaçağ döneminde Hind alt kıtasındaki farklı tarikatlara mensup olan sûfiler, sadece Müslümanlar üzerinde derin etkiler bırakmakla kalmayıp, diğer dinlerin takipçileri üzerinde de önemli derecede etkiler bırakmışlardır. Bu sûfilerden biri de çalışmamızın konusu olan Abdülhak Dihlevî’dir. Hindistan’ın önde gelen sûfilerinden olan Abdülhak Dihlevî, hayatı boyunca zâhirî ve bâtinî ilimleri birleştirmeye gayret etmiştir. Araştırmamız Abdülhak ed-Dihlevî’nin tasavvuf -fıkıh ilişkisi bağlamındaki görüşlerini ele almayı hedeflemektedir. Çalışmada öncelikle ana hatlarıyla Abdülhak Dihlevî’nin kişiliği, tasavvufî yönü ve tasavvuf alanındaki eserleri ele alınmış ardından onun görüşleri çerçevesinde tasavvuf ve fıkıh ilişkisi incelenmiştir. Dihlevî, tasavvuf ve fıkıh disiplinlerinin Kur’ân ve sünnetin kuralları çerçevesinde kaldıkları sürece, bir madalyonun iki yüzünden ibaret olduklarını savunmuştur. Fakihler dinin zâhirî boyutunu, sûfiler ise derûnî boyutlarını bir disipline dönüştürmüşlerdir. Dihlevî, bazı tasavvufî kavramların fakihlerin ıstılahında bulunmamaları sebebiyle eleştirilmiş olsalar bile, sûfilerin ictihat yoluyla dinin derûnî boyutunda ortaya koydukları riyâzet, semâ ve halvet gibi bazı kavram ve uygulamaların Kur’ân ve sünnet merkezli olduklarını, dolayısıyla meşru olduklarını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Fıkıh, Riyâzet, Semâ, Halvet.

The Relationship between Sufism and Fiqh in Abdülhak Dihlâvi

Abstract ▶ Sufism played an important role in the spread of Indo-Islamic culture. As a matter of fact, the Sufis, who belonged to different sects in the Indian subcontinent during the Middle Ages, not only had a profound effect on Muslims, but also had a significant impact on the followers of other religions. One of the important representatives of this movement is Abdülhak Dihlavi, the subject of our study. Abdülhak Dihlavi, one of the leading Sufis of India, tried to combine the external and internal sciences throughout his scientific life. Our research aims to discuss Abdülhak ed-Dihlavi's views in the context of mysticism and fiqh. In the research, first of all, Abdülhak Dihlavi's personality, mystical aspect and his works in the field of Sufism were discussed. Later on, the relationship between Sufism and fiqh was examined within the framework of his views. Dihlavi argued that as long as the disciplines of Sufism and fiqh remain within the framework of the objective rules of the Qur'an and Sunnah, they are only two sides of a coin. Faqih transformed the external dimension of religion into a discipline, while the Sufis transformed its deep dimensions into a discipline. He stated that although some concepts and practices such as riyazat, sema and seclusion, which the Sufis revealed in the deep dimension of religion through ijtehad, were criticized because they were not in the terminology of the jurists, they were legitimate because they were based on the Qur'an and the Sunnah.

Keywords: Sufism, Fiqh, Riyazat, Sema, Halvet.

Giriş

Fıkıhın ve tasavvufun dayanağı Kur'ân ve sünnettir. Gerek zühd dönemi tasavvuf temsilcileri gerekse daha sonra felsefî tasavvuf denilen tasavvufun temsilcileri Kur'ân ve sünnetin önemine, kendilerinin bu iki kaynağa bağlılığına daima vurgu yapmışlardır.¹ Nitekim Cüneyd el-Bağdâdî'nin (ö. 297/909): "Her kim Kur'ân'ı hıfzetmez, yeteri kadar hadis ezberlemez ise, asla tasavvufî eğitimde ona uyulmaz. Zira bizim yolumuz, Kitap ve sünnetle belirlenmiş esaslar üzerine kurulmuştur."² gibi sözleri, tasavvuf yolunun da diğer İslâmî ilimler gibi Kitap ve sünnet üzere inşa edildiğini göstermiştir. Tasavvufu temsil eden sûfiler, tasavvufun şer'î bir ilim olduğu hususu üzerinde durarak zâhirî ilimlerle uzlaşmayı sağlamaya ve tasavvufu daha ziyade bu ilimlere göre sistemleştirmeye çalışmışlardır. Nitekim Serrâc (ö. 378/988), Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Hucvirî (ö. 465/1072) gibi sûfî yazarların hemen hepsi, farklı açılardan tasavvufun bir ilim olarak meşruiyetini ortaya koymaya çalışmışlardır. Serrâc, tasavvuf alanının ihsan ve ilm-i bâtın olduğunu belirtmiştir.³ Serrâc'ın, *el-Lüma'* adlı eserinde üzerinde durduğu esas mesele, tasavvufun şer'î bir ilim olduğunu ispat etmektir. Serrâc, diğer sûfî yazarlar gibi tasavvufun karşı karşıya kaldığı temel problemin derin bir şekilde bilincindeydi. Bu, tasavvufun dinî ilimler içerisindeki yeriyle ilgili bir ilim olarak meşruiyeti sorunuydu.⁴ Bu yüzden Serrâc, tasavvufu İslâmî ilimlerden saymayan bir grup zâhir ehline reddiye mahiyetinde şeriat ilminin sadece fıkıh ilminin kapsamına giren zâhirî kurallardan ibaret olmadığını aksine şeriat ilminin fıkıh ilminin kapsamına giren zâhirî ameller ve tasavvuf ilminin kapsamı altına giren bâtınî hükümlerin tümüne verilen isim olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesini temellendirmeye çalışan Serrâc, taharet, namaz, zekât, oruç, evlenme, boşanma, alışveriş, ferâiz, had, kısas ve tazir gibi amellerin şeriatın zâhirî yönüne hitap ettiğini, iman, yakîn, sıdk, ihlas marifet, tevekkül, muhabbet, rıza, zikir, şükür, inabe, haşyet, takva, murakabe, fikir, itibar, havf, recâ gibi emredilmiş; haset, kin, riya ve kibir gibi yasaklanmış manevî amellerin ise şeriatın bâtın yönünü temsil ettiklerini ifade etmiştir.⁵

Serrâc'dan arz edilen görüşler çerçevesinde şeriatın zâhir ve bâtın yönü olduğunu, bu iki yönün de önemli olduğunu; fıkıhın zâhirî hükümleri ihtiva ettiğini, tasavvufun ise kalbî amellerin alanı olan

¹ Akif Dursun, *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi* (İstanbul: Nuh Yayınları, 2021), 220.

² Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2019), 113.

³ Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 12-25.

⁴ Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (04 Ocak 2016), 155-156.

⁵ Serrâc, *el-Lüma'* (*İslam Tasavvufu*), 22, 23.

bâtınî yönü temsil ettiğini ve dolayısıyla fıkıh ve tasavvufun birbirinin mütemmimi olduğu söylenebilir.⁶

Şeriat, tekâlif-i ilâhiyenin zâhirî ve bâtınî boyutlarını bütüncül bir şekilde kapsar. Nitekim İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe (ö. 150/767), fıkıhı: “*Nefsin kendi lehinde ve aleyhinde olan hükümleri bilmesidir*”⁷ şeklinde tanımlar. Mutekaddimîn alimlerinin de fıkıhı, şeriatın müradifi gördüklerini fakat daha sonra müteahhirin ulemanın ıstılahında şeriatın zâhir amellere mahsus olan kısmına fıkıh, şeriatın şubelerinden biri olan bâtın amellere mahsus olan kısmına da tasavvuf ismi verdiklerini ifade etmek gerekir. Ayrıca halk arasında şeriatın sadece zâhir amellerden ibaret olduğu şeklinde yaygınlık kazanması doğru değildir. Zira böyle bir sözün herhangi bir alimden nakledildiğine dair hiçbir delil yoktur. Çünkü bunun böyle anlaşılması halinde zâhir ve bâtınî birbirine zıt olduğu anlamına gelir ki bu tamamen yanlıştır.⁸

İlk dönem sûfilerde olduğu gibi daha sonraki sûfiler de tasavvuf ve fıkıh münasebeti üzerinde durmuşlardır. Bu sûfilerden biri de Abdülhak Dihlevî'dir. Bu çalışmamızda Abdülhak Dihlevî'nin *Tahsîlü't-ta'arruf fi ma'rifeti'l-fıkhi ve't-tasavvuf* ile *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'î beyne't-tarîkayn* adlı eserleri bağlamında tasavvuf-fıkıh ilişkisine bakışı ele alınacaktır.

1. Hayatı

Bâbürlülür (1526-1858) döneminde hayata gözlerini açan Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî, 958 yılı Muharreminde (Ocak 1551) Delhi'de bir Türk ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Dedeleri Moğol istilaları sırasında Buhara'dan Hindistan'a göç ettiler. Abdülhak Dihlevî ilk öğrenimini babasının yanında yaparak önce bir yıl içinde Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi, daha sonra farklı hocalardan İslâmî ilimler tahsil ederek yirmi iki yaşında eğitimini tamamladı. Sûfî olan babasının arzusuyla Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1166) torunlarından olan Şeyh Mûsâ b. Hâmid Geylânî'ye (ö. 978/1570) intisap etti. Babasının vefatından sonra Ekber Şâh'ın (ö. 1014/1605) sarayına girerek orada dönemin önemli şair ve tarihçileri ile buluşma şansını elde etti. Saraydaki gidişattan memnun kalmayan Abdülhak Dihlevî, Mekke'ye giderek orada birçok alim ve sûfînin sohbet ve derslerine katılma şansını elde etti. Daha sonra hocası tarafından Hindistan'a halkı irşad ve tebliğ için geri gönderildi. Memlekete döndükten sonra bid'at ve hurafelere karşı mücadele etti. Toplumunu aydınlatmak adına kitap yazdı, ders ve konferanslar verdi. Aynı zamanda Hâce Muhammed Bâkî-Billâh (ö. 1012/1603) ve İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) gibi dönemin önde gelen âlim ve sûfî şahsiyetleriyle sürekli iletişim halinde hareket etti. Abdülhak Dihlevî, 23 Rebûlevvel 1052'de (21

⁶ Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci”, 157.

⁷ Bedreddin Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr fi usûli'l-fıkhi* (Mısır: Dârü'l-Kütübî, 1994), I, 36.

⁸ Eşref Ali Tehânevî, *Şeriatu tarikat* (Diyûbend: Mektebetü el-Hak, 1975), 34. Abdulbari en-Nedvî, *Kur'an ve Sünnetin Işığında Tasavvuf ve Hayat*, s. 271.

Haziran 1642) vefat etti, vasiyeti üzerine Delhi'de Havz-ı Şemsî yakınında yaptırılan türbeyle defnedildi.⁹

2. Eserleri

Abdülhak Dihlevî, *Te'lifü'l-kalbi'l-elîf bi-kitâbeti fihristi't-tevâlif* adlı risâlesinde eserlerinden otuz kadarını saymakta ve her biri hakkında bilgi vermektedir. Bütün eserlerinin 100'ü bulunduğu söylenmektedir. Bunların çoğunun dili yaşadığı bölgede hâkim olan Farsçadır. Bir kısmını da Arapça olarak kaleme almıştır. Farklı çalışmalarda onun eserleri ele alındığından¹⁰ burada sadece konumuzu ilgilendiren tasavvufla ilgili eserlerini zikredeceğiz:

1. *Tahsîlü't-ta'arruf fi ma'rifeti'l-fıkhi ve't-tasavvuf*: Bu kitap, fıkıh ile tasavvufu aynı kulvarda tatbik ederek müellifin ilmî konumunu gösteren önemli bir eserdir. Kitap iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde tasavvufun esaslarını Kur'ân ve sünnet bağlamında değerlendirmeye çalışmaktadır. Ahmet Zerrûk'un (ö. 899/1493-94) *Kavâ'idü't-tasavvuf şevâhidü't-ta'arruf* adlı eserindeki bazı maddelerini fıkıh-tasavvuf bağlamında açıklamaktadır. Ayrıca fakihlerin sûfilere yönelttiği eleştirilere cevap vermekte ve son olarak semâ konusunu geniş bir şekilde işlemektedir. İkinci bölümde ise başta İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe olmak üzere mezhep imamlarının hayatlarını ve menkıbelerini ele almaktadır.

2. *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'î beyne't-tarîkayn*: Abdülhak Dihlevî bu eserinde *Tahsîlü't-ta'arruf* adlı kitabında olduğu gibi Ahmet Zerrûk'un *Kavâ'idü't-tasavvuf şevâhidü't-ta'arruf* adlı eserindeki bazı maddeleri Farsça şerh etmektedir. Ahmet Zerrûk'un eserini öven Abdülhak Dihlevî, bunu şerh ederek tasavvufun İslâm kökenli olmadığını iddia edenlere reddiyeler yazmış ve bazı muğlak ifadelere açıklık getirmeye çalışmıştır. Abdülhak Dihlevî bu eserinde tasavvuf ile fıkıhı birleştirmeye çalışmıştır.

3. *Tenbîhü'l-ârif bimâ vaka' fi'l-avârif*: On üç varaktan oluşan bu risale, Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-ma'ârif* adlı eserinde, Abdülkadir Geylanî'nin (ö. 561/1165) “*şu ayağım, bütün velilerin boynu üzeredir*” sözü için “sekr halinde söylenmiş olduğunu” söylemesine reddiye mahiyetinde yazılmıştır. Abdülhak Dihlevî, bu sözün sahv halinde ve Yüce Allah'ın emriyle söylendiğini iddia etmektedir. Risale, yazma (mahtut) şekliyle *er-Risaletü fi beyâni kavli kademî hâzâ alâ rakabeti külli veliyyillah* ismiyle Rampur kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁹ Abdülhak Muhaddis Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr fi Esrâri'l-Ebrâr* (Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Mefâhir-i Ferhengî, 1963), Giriş 21-44; Halîk Ahmed Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdulhak Muhaddis Dihlevî* (Lahor: Mektebetü Rahmaniyye, 1964), 51-70; İsmail Hakkı Ünal, “Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin” (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), 9/291-293; Fatma Aydın, “Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türki”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/68 (2019), 1311.

¹⁰ Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdulhak Muhaddis Dihlevî*, 140-205; Ünal, “Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin”, 9/291-293; Aydın, “Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türki”, 1310-1312.

4. *Miftâhu'l-Fütûh*: Abdülkâdir-i Geylânî'nin tasavvufa dair mev'iza türündeki eseri *Fütûhu'l-gayb*'ın, Farsça tercüme ve şerhidir. Leknev'de yayımlanmıştır.

5. *Terceme-i Ğunyeti't-tâlibîn*: İsminden de anlaşıldığı üzere Abdülkâdir-i Geylânî'nin *Ğunyeti't-tâlibîn* adlı eserinin Farsça tercümesidir.

6. *Cezzâbü'l-kulûb ilâ tarîki'l-mahbûb*. Tasavvufa intisap eden kişinin yapması gereken şeyleri otuz üç babda özetlediği bir eserdir.

7. *Âdâbü's-sâlihîn*. Gazzâlî'nin *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*'inden yeme, içme, uyuma, âdâb-ı muâşeret ve benzeri konuları özetlediği Farsça bir eserdir.

8. *el-Envârü'l-celiyye fî ahvâli'l-meşâyihî'ş-Şâzeliyye*. Şâzeliyye tarikatına mensup sekiz büyük âlimin hal tercümesidir.

9. *Zübdetü'l-âsâr fî ahbâri kutbi'l-ahyâr*. Abdülkâdir-i Geylânî'nin hal tercümesine dairdir.

10. *Ahbârü'l-ahyâr fî ahvâli'l-ibrâr*. Kendi biyografisini de ihtiva eden kitap Hintli âlim ve mutasavvıflara dair olup Abdülhak Dihlevî'nin ilk eseridir.¹¹

11. *İntihâbü'l-mesnevi'l-mevlevî el-manevî*: Abdülhak Dihlevî, *Fihristi't-tevâlif*'te bu eserin iki bin üç yüz satırdan ibaret olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kitap kayıp olan eserleri arasındadır.

12. *Tevsîlü'l-mürâdi ile'l-mürad be beyanı'l-ahzabi ve'l-evrad*: Abdülhak Dihlevî'nin bu eseri dua ve evrad ile ilgili esasları barındırmanın yanı sıra evrad ve dua konusunda hadisçiler ile meşâyihin ortak noktalarına da değinmiştir.

13. *Nükâtü'l-hakki ve hakikah min babi maarifi't-tarikah*: Tasavvufun farklı meselelerine değinen bu eser Farsça kaleme alınmıştır. Urduçaya *Lataifü'l-hak* diye tercüme edilmiştir.

14. *Cevabi badi kelimati şeyh Ahmed Serhendi*: İsminden de anlaşıldığı üzere İmam Rabbanî'nin mektuplarında dile getirdikleri bazı sözlerine eleştiride bulunmuş ve bunlara açıklık getirmesini istemiştir.

15. *Risale-i vücûdiyye*: Söz konusu risale Mevlevî Envarü'l-Hak kütüphanesinde mahfuzdur.¹²

3. Tasavvufa İntisabı

Abdülhak Dihlevî, tasavvuf anlayışının hâkim olduğu bir ailede dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren tasavvufa ilgi duymuş, bu sebeple babasının zikir halkalarına katılmıştır. Babası tasavvufa yatkınlığını görünce dönemin önde gelen Kâdiriyye tarikatının pîrlerinden ve aynı zamanda Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunlarından olan Şeyh Mûsâ b. Hâmid Geylânî'ye intisap etmesini tavsiye etmiştir. Şeyh Mûsâ'nın vefatından sonra Hicaz'a ilim tahsili için hicret eden Abdülhak Dihlevî, Abdülvehhâb el-Muttakî'den (ö. 1001/1592)¹³ Kâdiriyye, Çiştîyye, Medyenîyye ve

¹¹ Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dihlevî*, 175-182; Ünal, "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin", 9/291-293; Aydın, "Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türki", 1310-1312.

¹² Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dihlevî*, 175-182.

¹³ Abdülvehhâb el-Muttakî, Muttakî el-Hindî'nin halifesidir. Geniş bilgi için bkz. Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dihlevî*, 131; Azmi Özcan, "Muttakî el-Hindî" (İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 2006), 32/222.

Şazeliyye tarikatlarından icazet almıştır. Her ne kadar farklı tarikatlardan icazet almış olsa bile onun gönlünde Kâdiriyye tarikatı hep merkezde olmuştur. Zaten kendisi de bunu açık bir şekilde dile getirerek şöyle demiştir: “Ben vatan olarak Buhara, aslen Türk, mezheben Hanefî, meşreben sûfî, intisaben Kâdiri'yim.”¹⁴

Abdülhak Dihlevî, Hicaz'dan Hindistan'a döndükten sonra Hâce Muhammed Bâki-Billâh (ö. 1012/1603) ile irtibat kurmuş ve ondan Nakşibendiyye tarikatının râbîta, zikir ve murâkabe gibi bazı esaslarını öğrenmiştir.¹⁵

4. Tasavvuf Anlayışı ve Fakihlerin Çeşitli Eleştirilerine Cevapları

Hind alt kıtasındaki yerli insanların çoğu tasavvuf ehli sayesinde İslâm'a girmişlerdir. Daha sonraları o coğrafyadaki Hinduizm ve Budizm gibi yerli dinlerin etkisinde kalan insanlar tasavvufa bazı bid'at ve hurafeler karıştırınca o dönemin mutasavvıfları Müslümanları bu konuda bilinçlendirmek için önemli eserler telif etmişlerdir. O bölgede 17. yüzyılın önde gelen sûfleri İmâm-ı Rabbânî ile Abdülhak Dihlevî'dir. Bu iki sûfinin ortak özelliği ise tasavvufu bid'at ve hurafelerden temizleyip Kur'ân ve sünnet merkezli bir tasavvuf anlayışını toplum arasında tekrar ihya etmektir.

Tasavvufu şeriatın bir parçası olarak gören Abdülhak Dihlevî, şeriatın habersiz olan sûflerin eğitilmesi gerektiğini söyler. Bilgisizliğinden değil de dinî ve Allah'ın koyduğu sınırları önemsememelerinden hataya düşen sûfleri ise ağır bir dille eleştirir. Tasavvuf ehlinin şeriata uygun hareket etmeleri gerektiğine vurgu yapar. Eserlerinde toplumun sorunlarıyla ilgilenmeyen fakihlerden ve câhil sûflerden uzak durmayı önerdiği görülür. Zira bu iki kesim ile yakın ilişkiler kurmanın insanlara büyük zarar vereceğini belirtir.¹⁶

Abdülhak Dihlevî, sâlikin selamette kalması için felsefeyle iştiğal etmekten uzak durması ve kelim ilminin derin konularına girmemesi gerektiğini ayrıca akidevî konularda yalnız ehli sünnete bağlı kalarak hareket etmesi gerektiğini söylemekte bunun yanında sâlikin şer'î hükümlerde aklı ön planda tutmaması yani nakli akla tâbi kılmaması icab ettiğini ifade etmektedir. Bunun nedenini izah etmeye çalışan Abdülhak Dihlevî, sâlikin nakli akla tâbi kılması durumunda anlamadığı her konuyu te'vil etmeye çalışacağını ve neticede o sözü beğenmediğinden veya anlamadığından inkara kadar gideceğini belirtmektedir. Bunu yapan İslâm'ın teslimiyet demek olduğunu unutmaktadır. Ayrıca aklın yaratılma hikmetine değinen Abdülhak Dihlevî, kişinin kit aklına fazla güvenmemesi gerektiğini çünkü akılla gaybın esrarının bilinmeyeceğini şayet bilseydi peygamberlerin gönderilmesine gerek kalmazdı demek, aklın yaratılma hikmetinin ilâhî emir ve nehiyleri anlamak, şer'î teklif emanetini yüklenmek olduğunu belirtmektedir. Aksi takdirde aklın, vahiy

¹⁴ Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdulhak Muhaddis Dihlevî*, 140.

¹⁵ Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdulhak Muhaddis Dihlevî*, 129-135.

¹⁶ Aydın, “Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türkî”, 1314.

olmadan detaylı bir şekilde ahiretin ahvalini anlaması imkânsızdır.¹⁷ Onun tasavvuf anlayışında, tasavvufî düşüncenin ilgi alanına giren nazarî/ teorik konuların fazla yer tutmadığı ancak amelî tasavvuf alanındaki konuların çok daha önemli olduğu söylenebilir.

4.1. Şeriat- Tarikat Uyumu

Abdülhak Dihlevî, tasavvuf yolunun şeriata, Kur'ân ve sünnete ters olduğunu söylemenin kesinlikle yanlış olduğunu belirtmektedir. Ümmet içinde Kitap ve sünnet konusunda en hassas olanların sûfler olduğunu zira zâhir ve bâtında sünnetin nurunu iktibas eden, hakikatin sırrına muttali olan, seyr u sülûkte amel ve hal bakımından sünnet ile amel eden, şer'î hükümlerde azimeti tercih edenlerin bunlar olduğunu söylemektedir. Ayrıca sıdk, ihlas, nefsin hilelerinden haberdar olma ve ahlakî güzelleştirme konusunda hiç kimsenin sûflerin önüne geçemediğini çünkü bunların Kitap ve sünnetle amel ettiklerini, zâhiri bâtına öncelediklerini, şeriatla tarikatı en mükemmel şekliyle birleştirdiklerini ifade etmektedir. Zaten sûfî büyüklerinin şeriata uymayan her hakikati zındıklık olarak değerlendirmişlerdir. Her ne kadar bu taifenin bazılarından galebe-i halden dolayı zaman zaman şathiyeler sadır olmuş olsa da sûfî büyükleri mürîdlerine bu tür şeylerden uzak durmalarını ve şeriata sıkı sıkıya bağlı kalmalarını tavsiye etmişlerdir. Abdülhak Dihlevî'ye göre sûflere has bazı âdâb ve ıstılahların uygulanması; hırka giymek, makas bulundurmak, farklı zikir şekillerini uygulamak, halvete girmek, semâ yapmak vb. şeyleri şeriat dairesi dışında değillerdir. Bunları koyan meşâyih, tasavvuf ilminde uzman olduklarından fakihler gibi ictihad ve istinbatta bulunmuşlardır.¹⁸

4.2. Fakihlerin Mücâhede ve Riyâzete Yönelik Eleştirileri

Tasavvuf klasiklerinde, nefsi terbiye ve tedavi etmek için sûflerin uyguladıkları çetin mücâhede ve riyâzete ilgili hayli yekûn tutacak derecede menkıbe anlatılır. Herkesin malumu olduğu üzere nefsi mutedil bir seviyeye çekebilmek için onu dizginlemek gerekir. Bunu yapabilmek, nefsi hak dairesine çekebilmek de ruhsatlarla değil azimle amel etmekle mümkündür. Fakat fakihler, sûflerin uyguladıkları mücâhede ve riyâzete karşı çıkarak bunun nefse eziyet olduğunu, sâliklerin helal olan bir şeyi kendine haram kıldıklarını ve böylece şeriat sınırlarını aştıklarını ve bunun Kur'ân ve sünnetle yasaklandığını ifade etmekte, bu konuda nefsin haklarıyla ilgili bazı âyet ve hadisleri ileri sürmektedirler. Örneğin fakihler, "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez"¹⁹ mealindeki ayetin, ibadete düşkün olan üç sahâbî hakkında nazil olduğunu ve bu âyetin

¹⁷ Abdülhak Muhaddis Dihlevî, *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'i beyne't-tarikayn*, çev. Senâü'l-Hak (Karâçi, 1968), 19.

¹⁸ Dihlevî, *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'i beyne't-tarikayn*, 33-35.

¹⁹ Mâide 5/87.

nefse eziyet edilmemesine dikkat çektiğini belirtmektedirler.²⁰ Fakihlerin bu eleştirilerine cevap arayan Abdülhak Dihlevî, fakihlerin dediği gibi birçok âyet ve hadisin nefse yumuşak davranmayı emrettiği gibi Kur'ân ve hadislerde nefis talimi ve onun hevasına muhalefet, lezzet ve şehveti terk etmekle ilgili de birçok delilin bulunduğunu, bu sebeple bütün sahâbelerin riyâzet ve mücâhede yaptıklarını, zorluklara karşı tahammül ve zühd konusunda hiç kimsenin onlara yetişemeyeceğini ifade etmektedir. Mesela sûfilerin de kendilerine örnek aldıkları ve yollarını takip ettikleri Ashâb-ı suffe'nin çektikleri fakr ve zaruretin herkesin malumu olduğu gibi, bu konuda Ebû Lübâbe el-Ensârî adlı sahâbenin hikayesi de meşhurdur. Benî Kurayza muhasarasında onun eski müttefiki ve komşuları olan Yahudiler Ebû Lübâbe'nin yanlarına gönderilmesini istediler ve kendisini bir kurtarıcı gibi karşıladılar. Ebû Lübâbe onlara Sa'd b. Muâz'ın hükmüne boyun eğmelerini ve teslim olmalarını tavsiye etti. Bunun kılıçtan geçirilmek demek olduğunu anlatmak için de eliyle boğazını işaret etti. Fakat daha sonra pişman oldu ve bu davranışıyla Allah'a ve Resûlüne ihanet ettiğini düşünerek Hz. Peygamber'in yanına uğramadan mescide gidip kendisini bir direğe bağlattı. Affedildiğine dair âyet nâzil oluncaya ve bizzat Hz. Peygamber tarafından çözülmeye kadar altı (bazı rivâyetlere göre yedi, sekiz, on veya on beş) gün yiyip içmeden direğe bağlı olarak kaldı. Sonraları bu direk "tevbe direği" (üstüvânetü't-tevbe) diye anıldı.²¹ Bu hadise çerçevesinde Abdülhak Dihlevî, sûfilerin uyguladıkları mücâhede ve riyâzeti kabul etmeyenlere şöyle bir soru yöneltmektedir: "Ebû Lübâbe'nin kendini direğe bağlaması, kendini aç ve susuz bırakmasından dolayı ölümle burun buruna gelmesi şeriatta var mı? Şeriatta tevbe, azim ve pişmanlık olmasına rağmen bunlar tevbe etmenin içinde yoktur. Ayrıca nefsi çetin mücâhede ve riyâzetle terbiye etmek haram ve nehiy edilen bir şey idiyse niye Hz. Peygamber onu bunlardan menetmedi?" Verdiği soruyu yine kendisi cevaplamaya çalışan Abdülhak Dihlevî, tüm bunların galebe-i hal neticesinde sekr ve vecd halinde meydana gelen şeyler olduğunu ve kaynaklarda sahâbelerin sekr ve vecd

²⁰ Peygamber ocağında yetişen Enes b. Mâlik'in bize anlattığına göre, ibadete düşkün üç sahâbî Allah Resûlü'nün gece ve gündüz yapmış olduğu nafile ibadetleri öğrenmek üzere onun evine geldiler. Belli ki Peygamberimizin bütün Müslümanlarla birlikte eda ettiği farz ibadetler dışında evinde iken Rabbine kulluğunu nasıl arz ettiğini merak ediyorlardı. İnananlara örnek olması bakımından aile yaşantılarını dahi gizlemeyen annelerimizden Peygamberimizin ibadet hayatı hakkında bilgi alınca bunun kendilerine az geleceğini düşündüler ve "Biz nerede, Peygamber nerede? Şüphesiz Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır!" dediler. Bu sebeple içlerinden biri, "Ben bundan böyle geceleri daima namaz kılacağım!" dedi. Diğeri, "Ben her zaman oruç tutacağım ve oruçsuz günüm geçmeyecek!" dedi. Üçüncüsü ise, "Ben de hanımlardan ayrı yaşayacağım, evlenmeyeceğim!" diyerek söz verdi. Onlar bu sözleri söylerken Resûlullah (sav) çıkageldi ve şöyle buyurdu: "Şöyle şöyle söyleyen sizler misiniz? Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkunuz ve en çok sakınmanızım. Bununla beraber ben bazen oruç tutarım, bazen oruç tutmam. (Gecenin bir kısmında) nafile namaz kılar, (bir kısmındaysa) uyurum. Ben, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir." Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühre b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), Nikâh, 1.

²¹ Şemsüddin Muhammed b. Osman Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm* (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1988), 2/651; Asri Çubukçu, "Ebû Lübâbe el-Ensârî" (İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 1994), 10/179.

halleriyle ilgili daha birçok hadisenin anlatıldığını ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber Ebû Lübâbe'ye bu sebeple ses çıkarmamıştır.²²

4.3. Fakihlerin Uzlete Yönelik Eleştirileri

Bazı tevhid ve tevekkül ehli sûfilerin tek başlarına çöllerde, dağlarda, ormanlarda yaşamaları, her an hayatî tehlikelerle karşı karşıya kalmaları ihtimal dahilinde olduğundan dolayı, fakihler tarafından eleştirilmiştir. Fakihler bunun şeriata uygun olmadığını zira böyle hareket eden sûfilerin sebeplere tevessül etmeyerek, nefsi tehlikeye atarak sünnete muhalif hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Sûfilerin bu hallerinin şeriata uygun olduğunu savunmaya çalışan Abdülhak Dihlevî, Yüce Allah'ın tüm mahlukların yaşamaları için yakînî, âdetî ve vehmî olmak üzere üç çeşit sebep yarattığını ifade etmiştir:

1. Abdülhak Dihlevî, yakîn seviyesinde olanları yani herkes tarafından aynı şekilde yapılan hareketleri terk etmenin imkânsız olduğunu ve aynı zamanda kişinin bunları terk etmesi halinde günahkâr olacağını belirtmiştir. Bunun zihinlerde daha net anlaşılması için de “lokmayı ağız yoluyla çiğnemek” örneğini vermektedir.

2. Abdülhak Dihlevî, âdetî olanlar her ne kadar çoğu zaman örf ve doğal şartlara göre gelişmiş olsalar da insanların tabiat ve uyguladıkları riyâzet farklılığından değişiklik arz ettiklerini belirtmektedir. Bunu temellendirmeye çalışan Abdülhak Dihlevî şöyle demektedir: “Fıtraten güçlü olan biri üç beş gün veya daha fazla aç kalmaya dayanırken diğeri de çetin riyâzetler neticesinde on gün boyunca yemeğe ihtiyaç duymaz ve herhangi bir açlık da hissetmez ve bu şahıs açlığını ormandaki ot ve ağaç yapraklarıyla giderir ya da bazılarında olduğu gibi ilâhî aşkın verdiği muhabbet gıdasıyla herhangi bir açlık hissetmeyebilir. Zira meşâyihden birine neyle geçiniyorsunuz diye sorulduğunda o: ‘Hayy ve hiç ölmeyen zatın zikriyle’ cevabını vermiştir. Çünkü hayatta kalmanın asıl müsebbibi Yüce Allah'ın kudretidir yoksa yemek değildir.” Abdülhak Dihlevî, yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak bir insanın riyâzetler sayesinde on gün aç durabilmesi imkân dahilindeyse aynı şekilde Yüce Allah'a olan muhabbet neticesinde bir kişinin uzun süre aç kalması imkân dahilinde olduğunu söylemekte ayrıca sûfilerin seyr u sülûk süresi zarfında uyguladıkları riyâzet ve mücâhede sayesinde tevekkül ve yakîn mertebelerine ulaştıklarını ve bu sayede diğer insanlar için gerekli olan sebeplere ihtiyaç duymadıklarını iddia etmektedir.

3. Abdülhak Dihlevî, zannî olanların ise vehmî şeylerden ibaret olduğunu, ‘bunları yapmasam yaşayamam, çocuklarımı besleyemem’ gibi gelecek kaygısı taşıyan sözlerin bu kapsama girdiğini söylemektedir. Abdülhak Dihlevî, aslında vehmî şeylerin aklen gerçekleşmelerinin imkân dahilinde olduğunu fakat ortada hiçbir şey olmadığından bunların tamamen vehimde kaldığını belirtmektedir. Çünkü su yatağında yatanın aklen sele yakalanma riski olsa da ortada sel falan olmadığından bunun vehim hükmünde olduğunu söylemektedir. Bu yüzden bu tür vehimlerin

²² Dihlevî, *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'i beyne't-tarîkayn*, 57-60.

tamamen tevekküle muhalif olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Abdülhak Dihlevî, fakihlerin sûfilere yönelttikleri eleştirilerin de zannî sebepler bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Zira her ne kadar ormanda yırtıcı hayvan çıkma ihtimali olsa da ortada kesin bir şey olmadığından sûfilere yaptığı hareketin doğru olduğunu, fakihlerin yaklaşımlarının ise vehimden ibaret olduğunu ifade etmektedir.²³

5. Dihlevî'nin Tasavvuf -Fıkıh Bağlantısı ile İlgili Bazı Görüşleri

Fıkıh ile tasavvuf arasındaki ilişkilere bir bütünlük içerisinde bakıldığı zaman, fıkıh ve tasavvufun Kur'ân ve sünnet çerçevesinde kaldıkları sürece, bir madalyonun iki yüzünden başka bir şey olmadıkları söylenebilir. Onun bir yüzünü, fukahânın/usûlcülerin temsil ettiği "dinî maddî ve zâhirî algılanış ve yaşanış", diğerini de sûfilere temsil ettiği "manevî algı ve yaşayış biçimi" şeklindedir. Zira her iki ilim de Kitap ve sünnetten yola çıkarak kendi alanlarını ilgilendiren konularda icihad ederler. Ayrıca tasavvufun maksat ve mebdeleri ile usûl-i fıkıhın temel amaç ve önermeleri arasında büyük bir uyum vardır. Bunun yanı sıra tasavvufun, fıkıh ile meşgul olan ilim erbabının ürettiklerine alternatif değil, tamamlayıcı mahiyette katkı sağlama hedefini güden bir ilim olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim sûfilere ısrarla dile getirdikleri zâhir-bâtın ayırımının ve de birlikteliğinin nasıl anlaşılması ve ne şekilde hayata geçirilmesi gerektiğine dair erken sayılabilecek bir evrede birtakım teşebbüslerde buldukları söylenebilir.²⁴ Bu doğrultudaki ilk yorumlardan biri Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) tarafından ortaya konulmuştur. Onun "zâhire muhalif olan her bâtin bâtıldır" şeklindeki veciz ifadesi sûfilere büyük çoğunluğu için temel bir ilke olarak benimsenmiştir.²⁵ Bununla birlikte bâtin tabirinin yüklenmiş olduğu olumsuz çağrışımların farkında olan tasavvuf ehli ağırlığı bâtına vermenin muhtemel sakıncalarını bertaraf etmek amacıyla önemli gördükleri bir hususun altını çizme ihtiyacı hissetmişlerdir. Oldukça isabetli ve belirleyici olan bu tercihleri uyarınca onlar bâtin adına zâhirin bütünüyle devre dışı bırakılmasına müsaade edilmemesi gerektiğini vurguladıkları gibi aşarî fıkıh bilgisine sahip olmaksızın tasavvufî hayatın pratiklerine dalmayı da asla uygun görmediklerini güçlü bir tonda dile getirmişlerdir.²⁶ Bu konuda gâyet hassas bir tavra sahip olduğu bilinen Kelâbâzî (ö. 380/990), sûfilere ilminin "hallerin ilmi" (ulûmu'l-ahvâl) olduğunu belirterek, söz konusu hallerin de amellerin mirasları olduğunu ve

²³ Dihlevî, *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'i beyne't-tarıkayn*, 60-64.

²⁴ Salih Çift, "İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru: Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji- VI İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 447.

²⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 131.

²⁶ Çift, "İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru: Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi", 468.

bu amellerin ise ancak onlarla ilgili ilimleri bilmekle düzeltilebileceğini söylemiş ve bu ilimlerin de “ilmü’l-ahkâmî’ş-şer’iyye” olarak nitelediği usûl-i fıkıh ve fûru olduğunu ifade etmiştir.²⁷

Abdülhak Dihlevî, kendine has bir üslupla tasavvuf ve fıkıhı birleştirmeye çalışmıştır. Nitekim bu konuya hasrettiği *Tahsilü’t-ta’arruf fi ma’rifeti’l-fıkhî ve’t-tasavvuf* ile *Meracü’l-bahreyn fi’l-cem’i beyne’t-tarîkayn* adlı eserlerinde fıkıh ile tasavvuf arasında çelişkinin olmadığını aksine birbirine muvafık olduklarını belirtmiştir. Ondan önce tasavvufun kurallarını fıkıha uyarlayan isimlerden biri de Ahmet Zerrûktur. Ahmet Zerrûk *Kavâ’idü’t-tasavvuf şevâhidü’t-ta’arruf* adlı eserinde önceki çalışmalardan yararlanmış ve dinî ilimlerdeki yetkinliği sayesinde tasavvuf esaslarını kapsamlı bir şekilde yazıya dökmüştür.²⁸ Abdülhak Dihlevî, bu eserin bazı maddelerini fıkıh ve tasavvuf bağlamında şerh ederek tasavvufun şeriatından olduğunu ispatlamaya çalışmış ve fakihlerin sûfilerle yönelttiği eleştiriler konusunda tercihinin sûfilerden yana belirtmiştir. Şimdi de bu maddeleri zikrederek ardından Abdülhak Dihlevî’nin bunlara yaptığı açıklama ve yorumları ele almaya çalışacağız.

5.1. Asıl ile Fûru Ayırışması

Ahmet Zerrûk, aslın şubelere ayrılması yani temeldeki ayırışma fûruda da ayırıştırmayı iktiza edeceğini, bu sebepten nefsin akide, fıkıh ve tasavvuf açısından müracaat edilebilecek bir temele bağlanması yani zapturapt altına alınması gerektiğini söylemektedir.²⁹

Abdülhak Dihlevî, sûfî muhakkiklerinin fakihlerin mezheplerine tâbi olduklarını “Sûfîlerin mezhebi yoktur” sözünün ise yanlış olduğunu zira tarikat pîrlerinin dört mezhep imamlarına ve diğer müctehidlerin mezheplerine bağlı olduklarını belirtmektedir. Tabii ki ihtiyatlı davranmakla birlikte bu dört mezhepten daha çok hadise muvafık olanları tercih ettiklerini ifade etmektedir. Ayrıca “Sûfîlerin mezhebi yoktur” sözünü tahlil etmeye gayret eden Abdülhak Dihlevî, bununla ilgili üç görüşün ileri sürüldüğünü söylemektedir:

1. Sûfîler, tâbi olduğu mezhepteki ihtilafı görüşlerden en faydalı ve sağlam olana göre amel ettiklerinden dolayı onlara “mezhebi yoktur” sözü yakıştırılmıştır.

2. Sûfîler, fazâil konusunda hadisçilere göre, helal ve haram konusunda ise fakihlere göre davrandıklarından yani fazâil konusunda fıkıh mezheplerine göre amel etmediklerinden onlara “Sûfîlerin mezhebi yoktur” sözü nisbet edilmiştir.

²⁷ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 130.

²⁸ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İshâ el-Burnusî el-Fâsî Zerrûk, *Tasavvufun Esasları*, çev. Muhammed Uysal (İstanbul: Endülüs Kitap, 2011), Mukaddime 23.

²⁹ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İshâ el-Burnusî el-Fâsî Zerrûk, *Kavâ’idü’t-tasavvuf şevâhidü’t-ta’arruf* (Mısır: el-Merkezü’l-Arabî, 2015), 84.

3. Sûfiler, dört mezhebe bağlı kalmaktan ziyade takvaya daha yakın gördükleri görüş ile amel ettiklerinden dolayı bu söz onlara isnat edilmiştir.³⁰

5.2. Kemâlat Açısından Fakih Sûfiler ile Sûfi Fıkıhçılar

Allah gerçek takvaya ulaşmış dostlarına mânevî haller nasip eder. Bu haller zâhirî ilimlere sıkıca bağlı olmanın sonucu oluşan ilâhî aşk ve takvanın semeresidir. Bu yüzden arifler takva olmadan gönülde mânevî ilim kapılarının açılmasının imkânsız olduğunu belirtirler. Ahmet Zerrûk, dinî ikame ve izhar etme açısından fıkıhın umumu ilgilendirdiğini tasavvufun ise kul ile Rabbi arasında hususi bir muamele olduğunu; bu sebeple fakihin sûfiyi inkâr etme durumu olsa da sûfinin fakihî inkâr hakkı olmadığını zira fıkıhsız tasavvufun yeterli olmadığını ifade etmektedir.³¹

Abdülhak Dihlevî, fıkıhın hükümlerinin geneli ilgilendirdiğinden hem avamı hem de havası kapsadığını ifade eder. Ayrıca fıkıhın temeli ilim üzerine inşa edildiğinden onun kaide ve kurallarının küllî olduğunu, şahısların değişmesiyle değişime uğramadığını belirtir. Ancak tasavvufun hükümlerinin sadece kurbîyet ehline has olduğunu zira tasavvufun uygulama alanının Hak ile kul arasında zevk ve hal neticesinde gerçekleşen bir durum olduğunu ifade eder. Aynı zamanda tasavvuf hükümlerinin cüz'iyattan olduğunu ve bunun hallerin ve zevklerin değişimine göre değişiklik arz ettiğini belirtir. Abdülhak Dihlevî, sûfinin amel ve haller konusunda fakihe müracaat etmesinin zorunlu olduğunu, zira sûfilerin dillerinden hiç düşürmedikleri “şeriatın reddettiği her hakikat zındıklıktır” sözünün bunu ifade ettiğini söyler. Fakat hükümlerde fakihin sûfiye müracaat etmesinin zorunlu olmadığını belirtir. Çünkü tasavvuf fıkha muhtaçken fıkıh tasavvufa ihtiyaç duymaz. Ona göre her ne kadar mertebe bakımından tasavvuf fıkıhtan daha yüksek olsa da sağlamlık bakımından fıkıh daha eslemdir. Bu nedenle sûfiler arasında “fakih sûfi ol fakat sûfi fakih olma” sözünün yaygın olduğunu ifade eder. Yani öncelikle fıkıhı öğrenmek ve şeriatın zâhirini ezberlemek gerektiğini daha sonra tasavvufun makamlarını öğrenip bâtında yükselmek icap ettiğini söyler. Zira önce bâtınla ilgili vecd ve hakikatleri öğrenip daha sonra şeriatın zâhirî hükümlerine ittiba etmenin doğru olmadığını, “bâtını zâhire öncelikli kılma ve bâtınsız zâhir ile yetinme” sözünün bunu en güzel şekilde açıkladığını belirtir. Zaten bu yolun büyüklerinin mürîde hiçbir zaman bâtını şeriatın zâhirine öncelememesi gerektiğini tavsiye ettiklerini söyler. Aksi halde bunu yapanların sûfi değil bâtınî fırkaya dahil olduklarını ifade eder. Ayrıca kişinin sadece zâhir ile yetinmemesi gerektiğini aksi halde kısr ehli olacağından envâr ve esrardan mahrum kalacağına altını çizer. Bunun yanı sıra fıkıh ilmini tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelmenin daha kolay olduğunu ancak bâtınî zevklerin kişiyi istila etmesinden sonra tasavvuftan fıkha yönelmenin zor olduğunu belirtir. Zira birinci yolu seçen kişinin şeriatın ve fıkıhın sağlam ipine sarıldığından tasavvufta zirveye çıkması daha kolaydır. Buna delil olarak meşhur Cibril hadisini getiren Abdülhak Dihlevî'ye göre hadiste geçen İslâm'ı fıkıh, imanı akaid/kelam, ihsanı ise tasavvuf temsil etmekte; hadiste İslâm ilk başta zikredildiğinden

³⁰ Abdülhak Muhaddis Dihlevî, *Tahsilü't-ta'arruf fi ma'rifeti'l-fıkhi ve't-tasavvuf* (İran: Kütüphanê-i Meclis-i Şûrâyi Millî, ts.), 46-47.

³¹ Zerrûk, *Kavâ'idü't-tasavvuf*, 312.

fikhın da öncelikli olması gerekmektedir. Ayrıca İmam Mâlik'e (ö. 179/795) atfedilen: "Tasavvuf bilmeyen fakih fasık, tasavvufu bilip de fikhı bilmeyen ise zındık olur. Bu ikisini birleştiren ise hakikate ulaşır" sözünün fikh- tasavvuf ilişkisi açısından önemli olduğunu belirtir. Kısacası kemal mertebesini elde etmek için sahih fikhı bilmek ve sarîh bir zevke sahip olmak gerekir. Bunlardan bir tanesiyle yetinmek noksanlık ve yanılma meydana getirir. Zira tıp ilmi tıp tecrübesi olmadan yeterli olmadığı gibi tıptaki tecrübe de tıp ilmi olmadan yetersiz kalır.³²

Abdülhak Dihlevî, her kadar tasavvuf fikhın esasları üzerine kurulmuş olsa da mertebe bakımından tasavvufun fıkhıtan daha yüksek olduğunu ifade eder. Çünkü makâsid (dinî hükümlerin gayeleri) ile mebâdi (bir ilmin prensipleri) arasındaki ilişkide de bunun görüldüğünü zira her ne kadar makâsid, mebâdi üzerine inşa edilmiş olsa da makâsidin mebâdiden daha efdal olduğunu her kes tarafından bilindiğini söyler. Çünkü mebâdinin amaç değil araç olduğunu belirtir. Bununla fikhî kuralların kabuk hükmünde olduğunu asıl özün bâtınî ameller yani tasavvuf olduğunu ifade eder.³³

Abdülhak Dihlevî, fikhın İslâm'ın makamı olduğundan sûfînin fikha muhtaç olduğunu bu yüzden birisi fikh ile amel edip İslâm'ın ahkâmını hayatına tatbik ederse her ne kadar ihsan makamına ulaşmamış olsa da onun kurtuluşuna yeterli olduğunu ifade eder. Ona göre bir mürîd zâhir ilimleri hakkıyla tahsil ettikten sonra kendisinde bâtın ilimleri de hasıl olacaktır. Fakat bu zâhir ilimlerle iktifa edilir anlamına gelmemelidir. Zira meşâyih bu konuda "Bâtın ilmini zâhir ilminin önüne geçirmeyin fakat zâhir ile de yetinmeyin" demiştir. Bu yüzden esas olan tasavvuf kitaplarını okuyarak ilim elde etmek değil asıl olan bunlarla amel edip taat ve ibadetleri artırıp nefsi terbiye ve tezkiye etmek olduğunu ifade eder. Abdülhak Dihlevî, bununla ilgili Hz. Peygamberin: "İlmiyle amel edene Allah bilmediğini öğretir"³⁴ hadisini zikrederek, kişi ilmiyle amel ettikten sonra Yüce Allah katından kendisine bazı bilgilerin inkişaf olacağını belirtir.³⁵

Ahmet Zerrûk, fakih, zorluğu düşürecek, sıkıntıyı ortadan kaldıracak şeyi dikkate alırken sûfînin ise kemale ulaştıracak şeyi dikkate aldığını belirtir. Kelamcı inanç esaslarının doğru olmasına dikkat ederken sûfî ise bu hususlarda bu bilgilerle yakîni kuvvetlendirmeye baktığını söyler. Tefsirci ve hadis fikhı sahipleri sadece hüküm ve manaya odaklanırken sûfînin bunlarla birlikte bir de işârî tarafına da baktığını ifade eder. Tabii ki sûfîlerin getirdikleri bu işârî manaların Kur'ân ve sünnete uygun olma şartıyla kabul edilebileceğini aksi takdirde bunlara sûfî değil bâtınî denileceğinin altını çizer.³⁶

Abdülhak Dihlevî, bu sözlerden sûfînin fakihten daha faziletli olduğunun anlaşıldığını, zira sûfînin ilme ve amele kemal penceresinden baktığını söyler. Ayrıca ilimden maksadın yakîne ulaşmak olduğunu ve buna da sûfîlerin haiz olduğunu belirtir. Ona göre her ne kadar Yüce Allah'ın

³² Dihlevî, *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'î beyne't-tarîkayn*, 66-67.

³³ Dihlevî, *Tahsîlü't-ta'arruf*, 29; Nizâmî, *Hayat-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dihlevî*, 283.

³⁴ Şevkânî hadisin zayıf olduğunu belirtir. Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a* (Beyrût: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1379), 286; İsmail Muhammed Aclunî, *Keşfü'l-Hafa* (Beyrût, 1932), 2/265.

³⁵ Dihlevî, *Tahsîlü't-ta'arruf*, 25-26.

³⁶ Zerrûk, *Tasavvufun Esasları*, 88.

kullarına olan merhameti sebebiyle amellerde ruhsata izin verilmiş olsa da asıl olan azimetle amel etmek olduğunu ve bunu da hakkıyla yerine getirenlerin sûfler olduğunu ifade eder. Kelamcılara gelince bunların amaçlarının şekki izale edip yakîne ulaşmak olduğunu söyleyen Abdülhak Dihlevî, yaşadıkları haller sayesinde sûflerde yakînin zirve yaptığını iddia eder. Ona göre sûfler diğer alanlardaki yani hadisçi, tefsirci gibi ilim erbabından da daha ileridedirler. Çünkü sûfler zâhir anlamların yanı sıra işârî yollarla Kur'ân'ın bâtin manalarına da vâkıftırlar.³⁷

5.3. Vecd Halindeki Sûflerin Durumu

Sûfler, vecdin etkisinde kalan kişilerin şathiyelerine tâbi olunmayacağını zira bunların tevhid deryasında boğulduklarını bu yüzden bunların bu tür durumlardaki görüşlerinin sağlıklı olmadığını belirtirler.³⁸ Sekr halinde halin galebe çalması neticesinde meşâyih'ten sadır olan şathiyelerin aslında iyi niyetten kaynaklandığını; zira bunların ilâhî emir ve nehiyleri çiğnemek için bunu yapmadıklarını fakat halin galebe çalması neticesinde bazılarında bu tür durumların sadır olduğunu söylemek gerekir. Tabii ki bu kişilerin her ne kadar halleri sahih olsa da bu tür söz ve fiilleri ile amel edilmez. Elleri olmadan gerçekleştiği için bu tip insanlar mazur görülür.³⁹

Ahmet Zerrûk, vecde kapılıp nefesine hâkim olamayan kimsenin halinin eğer gerçekten vecd halinde olduğu kesin olarak bilirse mazur görülmesi gerektiğini; böyle bir kişinin fiillerine itibar edilmemesinden dolayı bu halde iken mecnun hükmünde olduğunu ifade eder. Bununla ilgili Ebü'l-Hüseyn Nûrî'nin (ö. 295/908) başkasının yerine kendisini kılıcın önüne atmasını misal olarak verir. Ona göre Nûrî sekr halinde nefesine hâkim olamadığından bunu yapmıştır. Halbuki bu kişinin kendisinin öldürülmesine sebep olmak manasına gelmektedir ve bu sebeple bunu yapan kişiye uyulması caiz değildir. Ahmet Zerrûk, sekr halinde sûflerden buna benzer birçok menkıbe aktarıldığını, bu yüzden vecdin kendilerine hâkim olmasından dolayı yaptıkları ve şeriatın uygun görmediği hallerin bu baptan olduğunu yani bu konuda onların hükmünün mecnunların hükmü gibi olduğunu belirtir. Raks vb. fiillerin de bu halin kapsamına alındığını söyler.⁴⁰

Abdülhak Dihlevî, Ahmet Zerrûk'un yukarıda bahsettiği durumun tekellüfsüz yani kişinin elinde olmayan nedenlerden meydana gelmesi durumunda bu kişinin deli hükmünde olduğunu ve bunun teklifi hükümlerden mes'ul tutulmayacağını belirtir. Fakat bu halin kendi elinde olan arızî "semâ vb." nedenlerden meydana gelmiş ise bu süreçte kaçırıldığı ibadetleri kaza etmesi gerektiğini zira bu kişinin duruma sebebiyet vermesinden dolayı sarhoş hükmünde olduğunu ifade eder. Ayrıca bu tür hareketler meşru olmadığından sûflerin bu hallerine ittiba edilemez. Ona göre de Ebü'l-Hüseyn Nûrî'nin öldürülmesi için kendini celladın önüne atması vecd halinde yani elinde olmadan

³⁷ Dihlevî, *Tahsîlü't-ta'arruf*, 35-36.

³⁸ Nuran Döner - Yalçın Topçu, "Mahmûd Kefevî'nin 'Ketâibu A'lâmi'l Ahyâr'ında Tasavvuf- Fıkıh İlişkisi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (30 Haziran 2019), 138.

³⁹ Dihlevî, *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'i beyne't-tarikayn*, 48.

⁴⁰ Zerrûk, *Tasavvufun Esasları*, 168.

yapılmış bir harekettir; aksi takdirde birisinin bilerek kendini ölüme atması haramdır.⁴¹ Takvası ile bilinen bir sūfiden bilerek böyle bir halin sudur etmesi düşünülemez.

5.4. Dihlevî’de Semâ

Ahmet Zerrûk’a göre, namusların ve malların korunması gibi akılların korunması da vaciptir. Bu sebeple: “Semâ dinlerken akli başından gideceği bilinen kişi ittifakla semâdan menedilir.” Ayrıca semâ esnasında elbiseleri parçalamak kendi isteği dışında gerçekleşmiş olsa bile malı zayi etme kısmına girdiğinden dolayı caiz değildir.⁴²

Şeriatta diğer insanların mal ve namusuna zarar vermemenin yanı sıra kendi malını ve namusunu korumanın da vacip olduğunu belirten Abdülhak Dihlevî, dinin emir ve nehiyelerinin uygulama alanı olan akli korumanın ise evleviyetle vacip olduğunu ifade eder. Zira marifetullahı ancak akli selimle ulaşılabilir. Bu yüzden semâdan dolayı aklının ve dirayetinin gideceği bilinen kimsenin, ilim ve diyanet ehlinin ittifakıyla, semâ yapmasının engelleneceği söylenmiştir. Zira kişinin dirayetini kaybedeceğini bildiği halde bu tür teşebbüslerde bulunması şer’î ilimlerin uygulama alanı olan aklın gitmesine sebebiyet vereceğini bu yüzden mükellef olduğu şer’î hükümlerin ihmaline netice verdiğinden bunun yapılmasının doğru olmadığını ifade eder.⁴³

Sonuç

Abdülhak Dihlevî, 17. yüzyılda Delhi’de sūfî kimliğiyle ön plana çıkmış önemli bir şahsiyettir. Sūfî kişiliğinin yanı sıra diğer İslâmî ilimlerde âlim olan Abdülhak Dihlevî, hayatı boyunca “fakih bir sūfî ol fakat sūfî fakih olma” sözünün düsturuna göre hareket ederek tasavvufu Kur’ân ve sünnet bağlamında ele almıştır. Tasavvufu bid’at ve hurafelerden temizlemek için önemli eserler telif etmiştir. Tasavvufu İslâm’ın özü olarak görmüş ve tasavvufla fikhî mezectmeye gayret etmiştir.

Her sūfînin kendine has bir üslubu vardır. Abdülhak Dihlevî’nin tasavvuftaki üslubu ise tasavvufun ince ve çetrefilli konularından ziyade ahlak ve toplumu ilgilendiren konular üzerinde durmasıdır. Daha önceki sūfîlerden aktarılan kapalı ve şathiye tarzındaki sözlere mutedil yaklaşmıştır. O muamelat konularında sūfîlerin bakış açılarının fakihlerinkinden daha sağlam olduğu kanaatindedir. Ona göre fakihler bir meseleyi değerlendirirken asgari düzeyde sorumluluğun kalkmasını esas alırken sūfîler aynı meseleyi kemal derecesinden ele alıp uygulamaya çalışmaktadırlar.

Abdülhak Dihlevî, tasavvufun Kur’ân ve sünnete ters olmadığını aksine ümmet içinde Kitap ve sünnet konusunda en hassas olanların sūfîler olduğunu ifade etmiştir. Onların; hırka giymek, makas bulundurmak, farklı zikir şekillerini uygulamak gibi kendilerine has bazı âdâb ve ıstılahların şeriat

⁴¹ Dihlevî, *Tahsîlü’l-ta’arruf*, 74-77; Dihlevî, *Meracü’l-bahreyn fi’l-cem’i beyne’t-tarikayn*, 70.

⁴² Zerrûk, *Kavâ’idü’l-tasavvuf*, 221.

⁴³ Dihlevî, *Tahsîlü’l-ta’arruf*, 83.

dairesinin dışında olmadıklarını, nasıl ki fakihler kendi alanlarıyla ilgili ictihadda bulunuyorlarsa sûfîlerin de bu konularla ilgili ictihad ve istinbatta bulduklarını ifade etmiştir.

Felsefe ve kelam ilminin derin konularını sâlik için zararlı bulan Abdülhak Dihlevî, sâlikin bunlardan uzak durması gerektiğini ve ehli sünnet akidesi üzere kalmasını tavsiye etmiştir. Bunun yanı sıra sâlikin şer'î hükümlerde aklı nakle tâbi kılmasını aksi takdirde aklı ön planda tuttuğu takdirde aklına uymayan her şer'î hükmü te'vil etmeye kalkışacağını neticede inkara kadar gitme tehlikesinin olduğunu vurgulamıştır.

Abdülhak Dihlevî, şeriat ile tarikatın birbirinden ayrı olmadıklarını, tarikatın gerçek mahiyetinin anlaşılmasının şeriata bağlı olduğunu, şeriata bağlı olmayan tarikat düşüncesinin sağlıklı olmasının mümkün olmadığını ve bâtil bir mahiyet taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca seyr ü sülûk eğitiminden geçmiş bir sûfînin hakikate ermesi için önce şeriatın sonra da tarikatın gereklerini yerine getirmesi icâb ettiğini ifade etmiştir.

Tasavvuf ile fıkıh bir madalyonun iki yüzü gibi gören Abdülhak Dihlevî, bunların birbiriyle çelişmediğini belirtmiştir. Bu konuya iki eserini tahsis eden Abdülhak Dihlevî, bu konunun ilklerinden olan Ahmet Zerrûk'un metodunu takip ederek kaidelerinin bir bölümünü şerh etmiştir. Abdülhak Dihlevî, fıkıh ilim üzere, tasavvuf ise hal üzere kurulduğundan fıkıhın hükümleri herkesi ilgilendirirken tasavvufi hallerin herkesi kapsamadığını bu yüzden fakihin sûfîyi inkâr etmesi mümkünken sûfînin fakihi inkâr etmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Bu yüzden amel ve haller konusunda sûfînin fakihe müracaat etmesi gerekmektedir.

Abdülhak Dihlevî, fakihlerin, sûfîlerin uyguladıkları mücâhede ve riyâzete karşı çıkmalarını doğru bulmamıştır. Çünkü ayet, hadis ve sahâbe yaşamında nefis talimi ve onun hevasına muhalefet etmekle ilgili birçok delil bulunmaktadır.

Abdülhak Dihlevî, fıkıh öğrendikten sonra tasavvufa yönelmek gerektiğini ancak ilâhî envâr ve makamlardan mahrum kalmamak adına kişinin sadece zahir fıkıhla yetinmemesi gerektiğini; zira her ne kadar tasavvuf, fıkıh esasları üzerine kurulmuş olsa da mertebe bakımından ondan daha yüksek olduğunu iddia etmiştir. Ona göre kişinin kemâl mertebesini elde edebilmesi için sahih bir fikha ve sarîh bir zevke sahip olması gerekmektedir. Bunlardan bir tanesiyle yetinen mânevî açıdan eksik kalacaktır.

Kaynakça

- Aclunî, İsmail Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. Beyrût, 1932.
- Aydın, Fatma. “Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türkî”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/68 (2019), 1310-1316.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çift, Salih. “İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru: Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji- VI İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi*. 446-485. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Çubukçu, Asri. “Ebû Lübâbe el-Ensârî”. 10/179. İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Dihlevî, Abdülhak Muhaddis. *Ahbârü'l-Ahyâr fi Esrârî'l-Ebrâr*. Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Mefâhir-i Ferhengî, 1963.
- Dihlevî, Abdülhak Muhaddis. *Meracü'l-bahreyn fi'l-cem'î beyne't-tarîkayn*. çev. Senâü'l-Hak. Karâci, 1968.
- Dihlevî, Abdülhak Muhaddis. *Tahsilü't-ta'arruf fi ma'rifeti'l-fıkhi ve't-tasavvuf*. İran: Kütüphâne-i Meclis-i Şûrâyi Millî, ts.
- Döner, Nuran- Topçu, Yalçın. “Mahmûd Kefevî'nin 'Ketâibu A'lâmi'l Ahyâr'ında Tasavvuf- Fıkıh İlişkisi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (30 Haziran 2019), 135-156.
- Dursun, Akif. *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. İstanbul: Nuh Yayınları, 2021.
- Kartal, Abdullah. “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (04 Ocak 2016), 149-175.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand, 2019.
- Nizâmî, Halîk Ahmed. *Hayat-i Şeyh Abdülhak Muhaddis Dihlevî*. Lahor: Mektebetü Rahmaniyye, 1964.
- Özcan, Azmi. “Müttakî el-Hindî”. 32/222-223. İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 2006.

- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed. *el-Lüma'*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. Beyrût: Darü'lKütübi'l-İlmiyye, 1379.
- Tehânevî, Eşref Ali. *Şerâtu tarîkat*. Diyûbend: Mektebetü el-Hak, 1975.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin". 9/291-293. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l)meşâhîr ve'l-a'âm*. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1988.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh*. Mısır: Dârü'l-Kütübî, 1994.
- Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Burnusî el-Fâsî. *Kavâ'idü't-tasavvuf şevâhidü't-ta'arruf*. Mısır: el-Merkezü'l-Arabî, 2015.
- Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Burnusî el-Fâsî. *Tasavvufun Esasları*. çev. Muhammed Uysal. İstanbul: Endülüs Kitap, 2011.

The Relationship Between Sufism and Fiqh Around Abdülhak Dihlavi's Views

Dr. Arş. Gör. Ömer Tay

Extended Summary

Sufi authors, who represented the early period of Sufism, emphasized that Sufism is a Shari'a science and tried to establish a consensus with the external sciences and to systematize Sufism according to these sciences. As a matter of fact, almost all of the sufi writers such as Serrâc, Kuşeyrî and Hucvirî tried to reveal the legitimacy of Sufism as a science from different perspectives. Serrâc tried to prove that the field of Sufism was ihsan and fiqh-ı batin, and Kuseyri tried to prove that Sufism is a science with its own concepts. In the development of Islamic sciences, besides scholars of Arab origin, scholars of Persian origin have a great share. As a matter of fact, after Islam entered the Indian subcontinent through Iran and Central Asia, it is seen that scholars of Persian origin engaged in serious scientific activities there. Abdülhak Dihlavi, who opened his eyes during the Mughal period (1526-1858), was born to a Turkish family in Delhi on Muharram 958 (January 1551). Their grandparents migrated from Bukhara to India during the Mongol invasions. Abdülhak Dihlavi went to Mecca and had the chance to attend the talks and lectures of scholars and Sufis in a period of four years. Later, he was sent back to India by his master for guidance and preaching. After returning to his homeland, he struggled against perverted sects, corrupt Sufi schools, innovations and superstitions in India, which was in great religious and cultural ignorance at that time. He gave books, lectures and conferences to enlighten the society. Most of the indigenous peoples of the Indian subcontinent converted to Islam thanks to the Sufis. Later, when people who were under the influence of indigenous religions such as Hinduism and Buddhism in that geography mixed some innovations and superstitions with Sufism, the mystics of that period wrote significant works to raise awareness of Muslims on this issue. After Islam entered the Indian subcontinent, the Sufis of every era tried to protect Muslims from innovations and superstitions in their own way. The leading Sufis of the 14th century are Imam-i Rabbani and Abdülhak Dihlavi. The common feature of these two Sufis is that they purged Sufism from bid'ah and superstitions and revived a Sufi understanding centered on the Qur'an and Sunnah among the society.

Abdülhak Dihlavi, who sees Sufism as a part of the Shari'ah, says that the Sufis who are unaware of the Shari'a should be educated. He severely criticizes the Sufis, who make mistakes not because of their ignorance, but because they do not care about religion and the limits set by Allah. He emphasizes that the people of Sufism should act in accordance with the Shari'ah. It is seen in his works that he advises to stay away from jurists and ignorant Sufis who are not interested in the

problems of society. Because he states that establishing close relations with these two groups will cause great harm to people.

Abdülhak Dihlavi, XVII. He is an important figure who came to the forefront with his sufi identity in Delhi in the 19th century. Abdülhak Dihlavi, who was a scholar in other Islamic sciences besides his Sufi personality, dealt with Sufism in the context of the Qur'an and Sunnah, acting according to the motto of "be a jurist Sufi but not a Sufi jurist" throughout his life. He wrote important works to cleanse Sufism from bid'ah and superstitions. He saw Sufism as the essence of Islam and tried to combine Sufism with fiqh.

Every Sufi has a unique style. Abdülhak Dihlavi's style in Sufism, on the other hand, focuses on issues that concern morality and society rather than the subtle and complex issues of Sufism. He approached the words of the previous Sufis in a closed and shathiye style moderately. He stated that the viewpoints of the Sufis in matters of transaction were more robust than that of the jurists. While the jurist evaluates an issue, he stated that while the minimum level of responsibility is taken as the basis, the Sufis approach the issue from the level of perfection and try to implement it.

Abdülhak Dihlavi stated that Sufism is not contrary to the Qur'an and Sunnah, on the contrary, the Sufis are the most sensitive about the Book and Sunnah in the ummah. They; He stated that some manners and terms unique to them, such as wearing a cardigan, having scissors, and practicing different forms of dhikr, are not outside the scope of the Shari'ah, on the contrary, they make ijtiħad and istinbat just as the jurists made ijtiħad in their own field. Abdülhak Dihlavi, who found the deep issues of philosophy and theology science harmful to the devotee, recommended that the devotee stay away from them and stay on the creed of Ahl as-Sunnah. In addition, he emphasized that the sâlik should subject reason to transmission in shar'i rulings, otherwise, if he prioritizes reason, he will attempt to interpret every shar'i ruling that does not fit his mind, and that there is a danger of going as far as denial as a result.

Abdülhak Dihlevi stated that the shari'ah and the sect are not separate from each other, that the understanding of the true nature of the sect is dependent on shari'ah, that it is not possible for the sect to be healthy and has a false nature. He also stated that in order for a Sufi who had been trained in seyr û sük to reach the truth, he first had to fulfill the requirements of the shari'ah and then the sect.

Abdülhak Dihlavi, who sees Sufism and fiqh as two sides of a coin, stated that they do not contradict each other. Abdülhak Dihlevi, who dedicated two of his works to this subject, followed the method of Ahmet Zerruk, one of the firsts of this subject. Abdülhak Dihlevi stated that since fiqh was founded on science and Sufism is based on the state, while the provisions of fiqh concern everyone, Sufi states do not cover everyone, so it is not right for a sufi to deny a jurist while it is

possible for a jurist to deny a sufi. According to him, first of all, after learning fiqh, he stated that it is necessary to turn to Sufism, and that one should not be content with only apparent fiqh in order not to be deprived of divine envans and rank, because although Sufism is founded on the principles of fiqh, it is higher in rank than him.

Keywords: Sharia, Sect, Fiqh, Fighting, Abdulkhak Dihlavi.